

La família com a cèl.lula de producció i reproducció a l'Edat Moderna: estat de la qüestió

Rosa Matalí

Introducció

Parlar de producció i reproducció en el trànsit a l'Edat Contemporània és quelcom extremadament ampli i complex com per poder ésser contingut en una ponència única sobre l'Edat Moderna ja que suposaria el tractament i l'anàlisi d'una gran varietat d'aspectes que envolten la vida de la societat de l'època. És per això que el tema d'aquest estudi versarà entorn una institució que com diu Francisco Chacón en un dels seus articles és «el eje de la vertebración social fundamental y una pieza clave en la estructura del Antiguo Régimen junto al Estado»¹; la família, una unitat no sols de reproducció tant social com econòmica d'aquests segles, sinó també font de relacions i de tensions interpersonals al mateix temps. Així doncs, és una cèl.lula sobre la que incideixen i conflueixen, a més dels aspectes socioeconòmics i polítics, els culturals i ideològics.

Es dins la família on es fan els traspasos de propietat, es planifiquen els matrimonis i es realitzen les primeres diferenciacions dels gèneres; on d'una forma més o menys directa es decideix el paper que jugarà posteriorment cadascú dels individus en la societat.

La família és així l'objecte d'estudi de diferents Ciències Socials — Sociologia, Antropologia, Etnografia, Història — que necessiten contínuament d'una interrelació i canvi d'impressions dels resultats obtinguts, per poder donar així una visió cada cop més àmplia i global d'aquesta cèl.lula social.

Al llarg d'aquest estudi, es tractaria d'analitzar alguns dels aspectes que potser tinguin més incidència en la vida econòmica i social familiar, però que duen amb si tota una càrrega ideològica i cultural, aspectes que també condicionen sobremanera les decisions que es prenen dins l'esmentada institució.

Igualment s'analitza, d'una forma molt general i esbossada, el paper que compleix i com és considerat cadascú dels gèneres que componen el nucli familiar durant l'època objecte d'anàlisi, tant d'una forma jurídica com pràctica, quan la informació de què es disposa ho permeti.

De la mateixa manera, i sense deixar de banda els estudis existents sobre el tema de la família en totes les àrees, s'intentarà donar un major relleu als treballs realitzats sobre la situació a l'Estat espanyol, que ens ajudaran a desmitificar els models que Laslett i Hajnal apliquen a la societat mediterrània, donat-nos a conèixer la gran diversitat de situacions que es contempen a les diverses zones durant l'Edat Moderna, degut a la seva configuració territorial i a les diverses legislacions existents, entre d'altres coses.

Per últim, ens aturarem per analitzar la situació en que es troben els estudis sobre aquest tema en totes les universitats del país, tot fent un estat de la qüestió més detallat dels fets a Catalunya i al País Valencià.

La família: unitat de producció i reproducció.

a) Algunes consideracions generals entorn a les fonts utilitzades

Al llarg de l'Edat Moderna la família pot ser considerada com una unitat de producció i reproducció —amb alguns matisos que després apuntaré— però està formada per individus amb una arrel cultural i social. D'acord amb Joan Bestard i Jesús Contreras, el seu anàlisi «no puede ser reducido a una pura racionalidad formal».²

Des de que Le Play plantejà la seva teoria de la família troncal i que Laslett, amb el Grup de Cambridge, a principis dels anys setanta, revifés la temàtica, moltes són les recerques que s'han fet al voltant de la família en totes les Ciències Socials.

D'una manera general, han estat dos els camps d'investigació en que es poden classificar les fonts utilitzades per a la realització d'aquest tipus d'estudis:

1. De caràcter quantitatiu, on es donen a conèixer tota una sèrie de comportaments demogràfics, i on quedarien englobats els estudis del Grup de Cambridge entre d'altres.

2. De caràcter qualitatiu, on trobem l'anàlisi de tota una sèrie de qüestions que ens permet un major acostament a la vida real. D'aquesta forma, ens proporciona una gran riquesa informativa sobre costums i estratègies familiars que difícilment es poden treure d'una font demogràfica. Dins aquests, cal esmentar els estudis de Flandrin, Le Roy Ladurie, J. Goody, L. Stone...

Tant un camp com l'altre han aportat una gran quantitat d'informació i són necessaris, però res no aconseguirem si no es fa un intent de globalització i interrelació o canvi d'impressions dels resultats obtinguts.

Mitjançant les fonts demogràfiques, com censos de població, llibres parroquials on es registren els matrimonis, batejos, defuncions..., s'han efectuat tota una sèria de càlculs estadístics que ens han proporcionat informacions sobre aspectes com puguin ésser l'edat d'accés al matrimoni, taxes de natalitat, nupcialitat, mortalitat i masculinitat; estructura familiar o nombre de membres que componen una família; relacions de parentiu; número de fills, etc., i el que potser sigui més important: l'aplicació del concepte de cicle de vida familiar, on la família ha deixat de ser vista d'una manera estàtica, i es veu com duu amb si mateixa tota una dinàmica de la persona ja que se la considera abans, durant i després de la vida conjugal i familiar, és a dir, en les tres facetes: soltera, casada i vídua.

Fent un incís, caldria dir que els registres en els llibres parroquials comencen a tenir importància a partir del Concili de Trento, ja que es fa obligatori prendre nota de tots els sacraments que es fan a la parròquia, pel que als catòlics es refereix.³

Dins dels estudis que analitzen el cicle de vida, un en concret ha despertat en gran manera el meu interès per la seva aportació a l'anàlisi en diferenciar, en tots i cadascun dels comportaments demogràfics estudiats, l'actuació de l'home i de la dona. Es tracta de la recerca de Landry i Legaré sobre els immigrants al Canadà al segle XVII.⁴ Aquesta recerca pot ajudar a clarificar el tema i ens acosta a la tesi que planteja L. A. Tilly sobre la necessitat d'un acostament i interrelació entre la història de la família i la història de la dona.⁵

Al llarg d'aquests treballs ens aproximem al coneixement d'unes pautes de comportament dels individus. Cal fer referència a la necessitat de més estudis que ens diguin si hi ha diferències de comportament entre els grups socials. Junt a això dir que totes aquestes investigacions pateixen una manca de contextualització que ens ajudi a introduir-nos dins la realitat social. És a dir, existeixen omissions tals com el sistema de propietat del tipus de família que s'analitza, de quina manera es transmet... no tenint mai en compte la cultura de la població que és objecte d'estudi.

Tots aquests estudis sobre demografia han donat lloc a l'elaboració d'una sèrie de teories generalitzades entre les que cal destacar, pel que a nosaltres ens resulta d'interès, la teoria de Laslett i els models de Hajnal sobre l'existència d'una família mediterrània, que posteriorment estudis monogràfics locals s'estan encarregant de desmentir, ja que la realitat observada per aquests és completament diferent. Per tant, caldria plantejar el perill que suposa una generalització excessiva.

Respecte a les anàlisis quantitatives que es fan sobre el tema de la família, podríem fer una diferenciació de diversos tipus d'investigació:

1. Anàlisi de les fonts jurídiques sobre els diferents temes que afecten al món de la família i que ens situa dins un marc teòric de com dur a terme qualsevol acció per part dels seus membres, donant-nos a entendre la

rigidesa o laxitud del sistema, sempre, com ja he dit, dins un punt de vista teòric.

2. Anàlisi de fonts literàries, que generalment ens parlen de la cultura de la classe dominant de l'època, ja que eren poques les persones que sabien llegir i escriure. També són importants els llibres de sermons i altres fonts d'aquest tipus perquè ens acostem més als costums de les classes populars, on per una banda hi ha una relació dels costums d'aquesta gent i per l'altra se'ns dona a conèixer la cultura o costums que s'intenten imposar des del púlpit. L'Església, durant aquest segles, juga un paper molt important en relació a l'intent d'adoctrinament de la població i d'evitar que fets com el matrimoni, l'herència, etc., no se li escapin de les mans.

3. Anàlisi de les actes notariales, on es registren les accions i indecisions que duu a terme el cap de família o els seus membres sobre declaracions d'herència, traspassos de propietat, tutories, matrimonis, etc. Tanmateix cal tenir en compte que, encara que aquesta diversitat és una de les fonts més riques i variades degut a la varietat de la seva tipologia, i ens acostava a una realitat més quotidiana de la població, no tota la gent passa pel notari. Els que no tenen res, no cal que ho facin. Així mateix obtenim la diferència de comportament entre els grups socials, els gèneres, el paper que juga cadascú dins la família i l'evolució d'aquests comportaments segons la conjuntura en que ens moguem.

Al llarg, doncs, dels resultats d'aquests tipus de treballs, recollirem la situació dels diversos aspectes que influeixen i determinen la vida de la família i, per tant, anirem aproximant-nos molt més a la realitat de la vida quotidiana de l'època.

Tots aquests estudis ens parlen de l'existència, durant l'Edat Moderna, d'una gran diversitat de sistemes jurídics, fins i tot dins d'un mateix territori; de costums de la gent del poble que molt sovint són diferents de la cultura oficial que pretèn imposar la classe dominant; de les diferents estratègies que realitzen els grups socioprofessionals per tal de mantenir el seu estatus i, si fos possible, millorar-lo fins i tot; de les diferències que es poden trobar dins un mateix grup, segons la posició econòmica que tingui i que es fa més evident en èpoques d'estancament, etc. Per tant, ens posa en contacte amb un món familiar altament complex i amb una gran varietat de matisos com veurem més endavant.

Tant aquests tipus de recerques de caràcter qualitatiu —que de vegades tracten un sol aspecte dels esmentats anteriorment, i d'altres dos o més, creuant les fonts, donant-li així major globalitat i fent l'estudi més complet—, com els demogràfics, necessiten canviar impressions contínuament, ja que sense una contextualització l'anàlisi queda incomplet. Aquesta qüestió requereix la realització de grups de treball degut a la complexitat que aquesta tasca comporta.

b) Alguns aspectes generals sobre la família a l'Edat Moderna

Com especifica Lawrence Stone en el seu llibre sobre la família anglesa a l'Edat Moderna, *The family, sex and marriage in England 1500-1800*, el

terme descrit com a família, al menys al llarg dels segles XVI i XVII, és entès com totes aquelles persones que viuen sota un mateix sostre, que ell aplica al terme anglès «household» o «agregato domestico», com s'anomena a Itàlia, i que aplica a la unitat de producció i consum. És a dir, s'aplica el concepte de co-residència, però no així el de parentiu, mentre que l'esmentat autor entén per família o així ho defineix en la seva obra, tots aquells parents que viuen sota el mateix sostre —«those members of the same kin who live together under the roof»⁸.

Si mirem dins un diccionari espanyol de l'època, com fa Isidro Dubert en el seu estudi sobre Santiago al segle XVIII per definir el concepte de família, veiem que per aquesta entén «la gente que vive en una casa baxo el mando del seños della... el señor..., e su muger, e todos los que viven so él, sobre quien de un mandamiento así como los hijos de los sirvientes e otros criados»,⁹ definint així tots aquells individus que abarquen aquesta unitat.

Dos seran, doncs, els conceptes que es relacionen amb la definició de família: parentiu i co-residència, que poden anar junts o separats, d'aquí l'ambigüitat del terme al llarg del temps objecte d'anàlisi. Per això, i ja que ens referim a la família com unitat de producció i reproducció dels segles XVI al XVIII, a l'igual que Dubert, acceptarem de la definició la cohabitació en detriment del parentiu, encara que com s'ha especificat molts cops es donaran totes dues fusionades.

Després de l'intent de definir la família o el que per ella entenem durant l'Antic Règim, passaré a tractar els punts que al meu entendre estan més íntimament relacionats amb aquesta cèl·lula social, fent en cadascú un apartat destinat a plasmar la situació de la dona, ja que em sembla que aquest és un punt molt important degut al predomini, tant legal com real, de l'home. S'intentarà explicar l'important paper de la dona dins la família en tots els aspectes. Aquests seran: treball, herència i constitució matrimonial.

1. Treball

Durant l'Antic Règim, la família serà la unitat de producció, reproducció i consum principal, però al llarg dels segles es donaran una sèrie de canvis relacionats amb la major o menor valoració de la terra com a font principal de riquesa i supervivència, i l'escassetat de parcel·les, que farà que moltes famílies de petits pagesos hagin de vendre la seva força de treball tant al camp com a la ciutat. Aquestes famílies seran així unitats de reproducció i consum, deixant la propietat de producció en mans de les classes dominants a mida que s'avança cap a la societat contemporània.

Però encara que el fet econòmic tingui potser una major incidència sobre la vida dels individus, cal no oblidar la importància d'altres aspectes que influeixen igualment sobre la vida de la família com són els costums populars, el concepte que té la noblesa d'aquell temps sobre el treball, la influència de l'Església i de l'Estat en la vida de la població...

Respecte al treball, cal diferenciar dos àmbits, que intentaré mostrar d'una forma molt general per tal d'ajudar a la introducció d'alguns

plantejaments. Em refereixo als mons urbà i rural, comptant aquest últim amb més estudis, degut a que l'economia d'aquesta època és eminentment agrària dins un règim senyorial, si bé la ciutat i el mercantilisme aniran tenint més importància a mida que avancem en el temps, i el capitalisme sigui el model de producció dominant.

1.a. El món rural

Dins aquest món caldria fer una primera reflexió sobre l'estructura de la propietat que, bé partint del senyor feudal, com sembla succeir a la Polònia del s. XVII,¹⁰ o bé per mitjà de la supervivència, determina en major o menor grau el número de membres que componen una família. Existeix així una relació entre l'extensió de la terra que es treballa i el tamany de la família.

Tal com diu Peter Czap Jr. en un estudi sobre la família camperola d'una zona de Rússia durant el segle XIX, la família nombrosa és la major riquesa del pagès —es refereix a una pagesia benestant. Així doncs, ens podem fer una idea de la importància del treball de tots els seus membres en l'explotació de la propietat, ja sigui gran, mitjana o petita.¹¹

Són diversos els factors que influeixen en el treball i en la tipologia de la família en el món rural: l'estructura de propietat del lloc que estudiem, la manera en què s'accedeix a ella, és a dir, si es traspasa la propietat via post-mortem o hi ha una altra manera com pugui ésser l'existència d'un mercat de béns immobles...

En l'estudi que fa W. Kula sobre la família pagesa a Polònia al s. XVII, veiem com el tamany de la parcel·la explotada està en estreta relació amb el nombre de membres que la componen. El senyor feudal arriba a canviar una família d'explotació quan ha mort algun dels seus components i ja no poden assegurar el rendiment de la que tenen, a una parcel·la de dimensions inferiors, instal·lant en l'altra una família major.¹² Cal tenir en compte que ens trobem en una zona amb un fort règim senyorial i d'aquí la influència directa de les decisions del senyor sobre els seus camperols.¹³

Igualment en un estudi de Laslett sobre l'Anglaterra del s. XVII, en el que s'analitza la composició de les cases d'una població a finals d'aquesta centúria, s'observa com el nombre d'individus que formen una família augmenta a mida que pugem en l'escala social i com, tornant així a la frase de Peter Czap jr., són els yeomens els que tenen més fills i persones de servei a casa seva, el que suposa més braços per treballar, i on a part de la noblesa, apareixen les famílies complexes.¹⁴

Un apartat especial mereixen les persones que es dediquen al servei, i que són els fills o filles de les famílies pageses que, en no tenir prou per a la seva subsistència, passen a treballar pels nobles o camperols benestants. Aquests són els que fan que el nombre de membres que componen aquestes famílies —sempre atenint-nos a la definició donada al començament d'aquest treball en el que el criteri dominant és el de co-residència—, sigui

nombrós. A major explotació es necessiten més membres pel seu manteniment. Així doncs, la família en aquest àmbit és una unitat de producció i reproducció com veurem més endavant.

Aquesta idea es reafirma una mica més si tornem a mirar el treball de Laslett al que ja he fet referència. En ell veiem que, a diferència del servei dels nobles que es dediquen al manteniment de la casa, les persones del servei dels yeomen es dediquen a fer les feines del camp. El fet que siguin camperols amb unes extensions de terra gens menyspreables, fa que es necessitin moltes mans per a la seva explotació, la qual cosa es tradueix en un important nombre de fills i persones de servei que són considerades com a membres de la família tot i que no tenen llaços de parentiu entre ells.

D'altra banda, caldria veure el comportament de les famílies en altres llocs d'Europa on la terra no és considerada tradicionalment com una propietat, com sembla ocórrer a algunes parts de l'Europa del nord. L'explotació d'aquestes terres és duta a terme entre varies famílies que conviuen en una mateixa granja a la que tornen després d'haver treballat les terres, que de vegades es troben prou lluny. No hi ha persones dedicades al servei. Aquí no és cada família la que treballa la seva parcel·la sinó que tot es fa en comú. Aquesta sembla ser la situació d'una zona del territori de Finlàndia on la terra tenia al començament d'aquesta època un valor mínim. Conforme avancem en el temps, i sigui menor la zona de conreu, disminuirà també el nombre de persones que porten endavant l'explotació de la granja. En canvi veiem com a les zones insulars les terres són explotades per famílies complexes que compten amb un nombre de gent de servei que formen part de la família. Els dos exemples relatats es troben inserits en un context socioeconòmic i cultural diferent.¹⁵ A diferència de la resta d'Europa, en aquestes zones on la terra encara no té un valor tan important no sembla que hi hagi problemes respecte a l'exigència de drets d'herència.

En analitzar la situació del món rural a la monarquia hispànica entre els segles XVI i XVIII, trobem igualment una gran diversitat de situacions i una major complexitat en les famílies que tenen grans extensions de terra. És nuclear l'estructura de les famílies del petit pagès que cultiva la terra bé en arrendament, emfiteusi o en propietat franca. Tots els membres de la família treballen en l'explotació de la terra.

En l'estudi de Llorenç Ferrer sobre els pagesos de mas a la comarca del Bages durant el segle XVIII, veiem com l'hereu compta en la terra com si fos un capital i és ell qui col·loca als germans, que en cas de quedar-se al mas col·laboren en el manteniment de l'heretat —en aquest cas, el patrimoni principal.¹⁶ D'aquesta manera es donaria una estructura familiar de tipus complexe, coincidint amb les generalitzacions que s'apliquen al cas català.¹⁷ Nogensmenys aquestes generalitzacions contrasten amb altres casos, com el que existeix en la localització de Sant Pere de Terrassa al s. XVII, on apareix una família nuclear, ja que són el pare i els fills els qui s'encarreguen de l'explotació de la terra.¹⁸ A Catalunya, d'altra banda, començarà a tenir importància l'aplicació del sistema del «putting out», que incidirà sobre les famílies dels petits camperols o jornalers que treballen per un sou. Això fa

que la seva família deixi de ésser una unitat de producció, qüestió que ja es tractarà posteriorment.¹⁹

Tot fent un repàs dels treballs que sobre el tema s'han fet al País Valencià, és important veure com a partir dels estudis sobre els diferents tipus de transmissió de propietat ens trobem amb l'aparició d'un mercat de terres, que és més o menys accentuat segons la conjuntura existent (que ens pot fer referència a un cert dinamisme econòmic).²⁰ Tot i així, són els membres de la família els qui treballen la terra, ajudats per jornalers allà on l'extensió de la propietat ho demana. A partir de l'anàlisi que fa J. M. Pérez García de la situació rural en un poble situat a la comarca de l'Horta al llarg del s. XVIII, s'observa com el nucli de l'agregat domèstic són els fills i els pares; l'aparició del servei es dona on les propietats són majors. Segons aquest estudi, l'estructura de la família varia depenent de l'extensió de la terra que es posseeix, ja que troba les famílies complexes entre els propietaris de les «alqueries» que ell equipara als pagesos de mas catalans.²¹ Pel que hem vist fins ara en les recerques sobre el País Valencià, trobem dos formes diferents d'explotació de la terra: una, en la que el treball el duen a terme la família, tot i comptant amb el personal del servei, i aquella que fa servir al jornalero quan ho necessita.

La importància de la família com a unitat de producció al món rural també es confirma en l'estudi que José Hurtado ha fet sobre l'horta de Lorca a Múrcia.²² En ell s'estableix una diferenciació entre la composició de les famílies dels llauradors i les dels jornaleros. És interessant observar com mentre els camperols compten amb un nombre de fills notori per a poder treballar la terra, aquest número disminueix entre els jornaleros, essent molt baix. Una diferenciació semblant es troba en un estudi realitzat sobre la Itàlia central durant els segles XVII i XVIII, fent aquí la distinció entre les jornaleros i els parcers. Mentre l'estructura de les famílies dels jornaleros és nuclear, la dels parcers és complexa.²³ La diferència estriba en què a Lorca hi ha un domini de la família nuclear que es podria relacionar amb l'estructura de la propietat. El domini a Múrcia d'aquest tipus de família és corroborat pels estudis de F. Chacón.²⁴ Tots aquests exemples ens remetrien a veure com les famílies dels jornaleros deixen de ser una unitat de producció per convertir-se en senzilles unitats de treball, ja que no cal tenir braços per treballar una propietat que no existeix.

Al llarg de tots els casos —molt generals— que fins ara s'han esmentat, s'ha intentat mostrar la importància que té la família com a unitat de producció al món rural, tant en els exemples europeus com els que analitzen la situació a l'Estat espanyol. Tanmateix però, caldria fer algunes consideracions al respecte, com ara fer una diferenciació entre els grups de llauradors i la seva evolució al llarg de tota l'Edat Moderna, d'una forma molt simplificada.

Pel que fa als camperols amb una escassa extensió de terreny, molts potser actuaran de vegades com a jornaleros en les terres dels altres. Aquestes famílies potser al llarg del temps podrien deixar d'ésser unitats de producció per formar tan sols unitats de treball, de reproducció i de consum. Així

mateix serà la mà d'obra barata que contractaran els manufacturadors, o el que s'anomena putting out system. Per mitjà d'aquest sistema, les famílies completaran la seva economia; treballaran tots els membres de la família en les hores que la feina del camp ho permeti. La producció passa a ésser propietat del manufacturador i continuen com a unitat de consum.

Aquest sistema comença a aparèixer a Catalunya a finals del segle XVII. De 1600 a 1640, la indústria tèxtil emigra al camp realitzant una forma capitalista de distribució social del treball.²⁵ Durant la crisi d'aquest segle, es dona un increment del volum de jornalers i parciers, que segons R. García Cárcel «constituyen el resultado final de la revolución social del campo catalán en los siglos XVI y XVII».²⁶

En la mesura en que ens atansen als pagesos que gaudeixen de majors extensions de terra, serà la família qui la treballa, i ens trobarem personal de servei, o jornalers, que ajuden en les feines del camp. Si les persones del servei que treballen en les feines del camp viuen sota el mateix sostre que els membres units per parentiu i són considerats com a membres de la família —d'acord amb la definició que sobre família sembla que es té en l'època— sí que es poden considerar aquestes cases com una família que actua com unitat de producció i reproducció. A més caldria considerar si el personal de servei contrau matrimoni, si roman en estat de celibat o si, en el cas de que es casessin, abandonen les granges per a formar la seva pròpia unitat de treball o es queden en l'agregat domèstic, situació que donaria lloc a l'aparició d'una nova unitat senzilla dins una altra més complexa que seria la unitat de producció.

Si les terres, pel contrari, són treballades tant pels membres de la família com pels jornalers eventuais, cas que igualment sembla que es dona en l'evolució de l'Edat Moderna —bé com a resultat de cojuntures desfavorables com pugui ésser la que es dona al s. XVII, que afecta d'una forma molt dura al petit pagès per convertir-lo en jornalero, o bé pel fet que sigui més barat contractar jornalers que mantenir el servei a casa—, caldrà matisar el terme de família com unitat de producció, ja que entren en joc un nombre de membres externs a la família com a tal i que ajuden a l'explotació i manteniment de la terra, encara que sigui la família que té la terra la qui porti el pes de la producció. Però malgrat aquesta consideració, la família és la unitat de producció dominant a l'Època Moderna, sempre que es contabilitzin els criats dins aquesta entitat en les propietats on es facin servir. Si no ho fem així comprovarem que s'allunyen de la identificació total de la família = unitat de producció.

Així, al llarg d'aquestes línies he intentat fer una anàlisi general del treball a la família rural, centrant-me, això sí, en les diferents famílies que gaudeixen de la tenència de la terra ja sigui en emfiteusi, arrendament o siguin a terres alodials —els tipus de tenència de la terra al llarg de l'Edat Moderna són diversos, depenent del lloc que és objecte d'estudi—, ja que en la seva gran majoria la terra pertany a la classe noble o eclesiàstica. Aquesta ha estat la causa de no haver tractat el tema de les famílies nobles, per la no explotació directa de la terra, en la que potser tingui a veure la mentalitat del noble del treball com un desprestigi o com una activitat no

1.b. El món urbà

La situació de les famílies dins aquest món és molt més diversa, però el seu nivell de coneixement és molt més inferior al de l'àmbit rural, degut a l'existència de menys recerques al respecte.

Els factors que influeixen sobre la família dins aquest àmbit seran els mateixos que en la família rural, però pot ser que aquí sigui en sistema hereditari que utilitza el cap de família el que tingui més pes que els altres. Això no vol dir que hagi d'oblidar-se l'estructura de propietat, ja que durant aquests segles es dona una emigració a la ciutat d'aquelles persones que no tenen terres suficients. També a la ciutat trobem «hidalgos» i als fills «segundos» dels nobles que no han estat nomenants hereus, entre d'altres.

A la ciutat, doncs, es dona una gran amalgama de grups socioprofessionals, en els que el manteniment del negoci és la base de la seva economia. Serà així al grup d'artesans i al de comerciants o botiguers, on la feina dels membres de la família serà determinant, igual que al món rural.

Dins el món de l'artesanat caldria establir una diferència entre aquells individus que estan sotmesos al rígid control dels gremis, com com és el cas dels territoris de la monarquia hispànica, i aquells altres que no ho estan i que potser tinguin alguna incidència sobre el treball dels membres de la família en el negoci.

Al llarg d'aquests segles, observem com tots els membres de la família treballen al taller de l'artesà, que compta amb aprenents que entren a formar part de la família igual que el personal de servei de les famílies pageses. El problema de continuar el negoci artesanal, en el que la família és la unitat de producció, es donarà amb la desaparició del pare o cap de família, quan no existeixi cap fill en edat de continuar el negoci. Estem parlant de societats on impera el sistema gremial. Aquesta serà la situació dels territoris de la monarquia hispànica fins el regnat de Carles III, quan té lloc l'alliberament del treball en un moment en que el sistema gremial està desintegrant-se.

La vídua no podia continuar el negoci si no contractava un mestre gremial.²⁷ Així, la família que es trobés en aquest cas corria el perill de deixar d'ésser una unitat de producció. En teoria, en les societats no sotmeses a l'actuació d'aquestes corporacions, les famílies poden tenir més continuïtat de negoci i una major llibertat d'acció.²⁸

Pels estudis de Laslett sabem que els membres de la família anglesa treballaven tots plegats en les fleques, carnisseries...,²⁹ i també trobem notícies sobre el mateix tema en altres estudis referents a d'altres llocs i en els diversos negocis existents en l'Edat Moderna.³⁰

Però, a més a més, en aquest món hi ha tota una diversificació que no existeix a l'àmbit rural, ja que aquí hi trobem moltes famílies que no poden ser considerades com unitats de producció. Em refereixo a les famílies de notaris, metges, cirurgians..., en les quals la feina la fa tan sols el cap de família. Aquesta professió pot ser heredada, pel fill si el tingués. El mateix passa entre les famílies de l'oligarquia, formada per «segundones» de la noblesa o per membres d'una burgesia poderosa, com puguin ser els

«ciutadans honrats» que estaven en els governs locals d'algunes ciutats catalanes.³¹

Hi ha una altra qüestió que cal tenir en compte sobre aquest tema de família = unitat de producció. Si bé és cert que al llarg dels estudis realitzats hem trobat referències a la importància del treball de tots els membres de la família tant al taller artesanal com a la botiga, i que aquesta és la situació dominant durant tots els anys que ocupa l'Edat Moderna, també és ben cert que hi ha tallers on es fa servir la mà d'obra assalariada, allunyant-nos així de la imatge que estem presentant de la família com a unitat de producció. Aquests treballadors, que passaran dels tallers a les fàbriques en èpoques més properes a nosaltres, pertanyen a les classes populars, en les que cal el treball de tots els membres de les seves famílies a canvi d'un salari per a poder subsistir. Aquestes famílies, igual que els jornalers dels que ja hem parlat abans, són tan sols unitats de reproducció i consum. Això es pot explicar a l'exemple al que fa referència M. Carbonell en el seu estudi sobre el treball de la dona a Catalunya durant l'Època Moderna i que ens remet a un problema hagut a finals del segle XVII. Per aquests anys, les filadores barcelonines s'amotinen perquè els «perayres» treien la llana de la ciutat buscant el camp,³² recordant-nos de nou el «putting out system» al que ja hem fet referència. Eren dones que vivien d'un sou i les seves famílies són unitats de treball.

Dins el món urbà de la monarquia hispànica cal nomenar la creació de les «fàbricas reales» durant el setcents, la fàbrica d'indianes a Catalunya, coincidint amb la decadència del sistema gremial, fent, i això és el que m'interessa ressaltar, que a poc a poc la família deixi d'ésser aquella unitat de producció a la que ens venim referint al llarg d'aquest punt.³³ D'altra banda, la creació de fàbriques tampoc és una característica general d'aquesta època.

Una dada que cal tenir en compte, i que sembla confirmar tot el que hem dit anteriorment, és l'existència de dones soles o fadrines que treballen com assalariades, de les que dona notícia I. Dubert en el seu treball sobre Santiago de Compostela al s. XVIII.³⁴ La importància d'aquesta dada esriba en que les notícies sobre solitaris a l'Edat Moderna són d'homes, per regla general, ja que culturalment els està permès d'ésser solters sense tenir la necessitat de ficar-se en un convent com passa entre les dones que no es casen i no resten a casa dels seus pares.

En aquesta mateixa línia de com la família va deixant d'ésser una unitat de producció, és interessant fer referència a un estudi sobre la transformació de l'hàbitat d'un carrer artesanal barceloní, entre finals del s. XVII i mitjans del s. XIX, que fa Pilar López.³⁵ En ell s'anoten qüestions tals com el lloguer que cobren les famílies artesanes —que tenen la típica casa de planta baixa i pis— per part del seu espai a les famílies o persones que venen a treballar a la ciutat; com augmenta l'altura dels edificis a finals del XVIII; com es divideixen les cases... Tot en un moment en què el sistema gremial es desmorona i apareixen les fàbriques tèxtils. Així mateix veiem com els artesans troben una altra font d'ingresos fora del seu negoci tradicional, i l'economia familiar s'adequa als nous temps.

Si bé sembla que és cert que la família és també, en aquest món, la unitat de producció principal al llarg dels ss. XVI al XVII, també ho és el fet que que cal establir una diferenciació entre l'evolució dels diferents grups socials al llarg del temps i que hi ha un major tipus de famílies que deixen d'ésser unitats de producció per convertir-se en unitats de treball. Pel que fa al primer punt esmentat, cal relacionar-lo amb la incidència econòmica sobre les famílies menys afavorides que es convertiran en unitats de treball i consum.

Cal destacar igualment que la informació que s'ha pogut treure per la confecció d'aquest tema no ve tan sols de recerques fetes sobre la història rural i de la família —que pel que a l'àmbit urbà es refereix cal tornar a fer constar la manca d'estudis—, sinó que també ha estat molt important la informació proporcionada pels estudis d'història de la dona. Així doncs, caldria recordar de nou la necessitat que hi ha d'un canvi dels resultats obtinguts en les recerques dels diferents camps d'investigació que en tot o en part estudien aquest tema. D'aquesta manera veurem la família més profundament i dins la seva globalitat.

D'altra banda, i ja introduint el nou punt a tractar, és innegable que la dona ha estat relegada, al llarg d'aquesta època i fins fa molt poc temps, a un segon pla tant jurídicament com cultural. Per tot això cal examinar el seu paper dins la família, pel que al treball es refereix en aquest cas, i veure com és considerat, per fer-se una idea millor de la seva situació.

1.c. El treball de la dona en la família

Han estat diverses les investigadores que han analitzat el treball de la dona al llarg de la història, ressaltant la seva importància i demostrant la seva participació en la societat.

Però tot estudiant el treball de la dona en la família durant l'Edat Moderna caldria fer una primer referència a la influència del pensament humanista sobre el lloc que ha d'ocupar la dona. Aquest lloc és l'àmbit domèstic. S'exalta el seu paper reproductor i de mare, que tindrà com arquetipus la figura de la Verge que l'Església difondrà com a model a imitar. Per tant, si l'adveniment de l'època renaixentista suposa un pas endavant en el camí cap el «progrés», suposarà, en canvi, un pas enrera en la idea que es va difondre sobre la dona pels intel·lectuals. Al seu coneixement tan sols podens accedir les classes cultes, i dins d'aquestes els homes en un major percentatge. Però també l'Església difondrà una visió negativa de la dona. Els recorts dels pobles seran els seus principals difusors entre les classes populars.³⁶

La dona com a membre de la família té un paper important tant a l'àmbit rural com a l'urbà. Durant els segles XVI a XVIII veiem la dona treballant al camp «...cavando, escardando, en la elaboración de productos lácteos y en los corrales, y también en la industria doméstica...».³⁷ M. Berg parla de la importància de la feina de la dona en la manufactura domèstica, fent referència a com és d'atractiu als ulls dels manufacturadors la utilització de la mà d'obra barata de dones i nens,³⁸ sobretot dins la manufactura textil, com a filadores. Els diners guanyats serveixen a la família pagesa de recurs

a filadores. Els diners guanyats serveixen a la família pagesa de recurs complementari per a la seva subsistència. Això es dona entre les famílies de jornalers o petits llauradors.

En les famílies de les ciutats, les esposes i filles dels artesans i botiguers treballen igualment al negoci familiar com a mà d'obra, igual que els varons. La filla així passa per un període d'aprenentatge, no especialitzat, a diferència dels fills varons, que la portarà a treballar al taller o negoci del seu home quan es casí, ja que l'endogàmia socioprofessional és molt normal a la concertació d'un matrimoni. Però, com explica N. Z. Davis en un estudi sobre la dona a Lyon, al llarg del segle XVI, aquesta adapta el seu treball a les necessitats de la família de que forma part durant els cicles de la seva vida. Així doncs, la dona té escassa consciència de treball.³⁹

Així mateix cal establir de nou una diferència entre aquells negocis sotmesos a la rígida normativa dels gremis, i els que no ho estan. En aquelles societats amb més llibertat d'acció, a la dona la trobem, una vegada ha quedat vídua, al cap dels negocis del marit, i també la trobem encapçalant els seus negocis mentre el seu home duu el seu endavant. Aquests últims exemples es troben en una minoria, però existeixen; és el que N. Z. Davis, en el mateix estudi al que he fet referència anteriorment, anomena «artesans independents».

En canvi, en aquells altres tallers sotmesos a les regles gremials, la família pot tenir dificultats si mor el pare sense deixar cap fill varó en edat de dur el negoci. Com ja hem dit, la vídua haurà de contractar un mestre del gremi per poder continuar amb el taller. S'infravalora la tasca de la dona en el negoci familiar. Aquesta situació, que és una continuació de l'Edat Mitjana,⁴⁰ no canviarà fins el segle XVIII en que s'alliberarà el treball de la dona en les «feines pròpies dels seu sexe», que permetrà que la dona, en qualsevol cicle de la seva vida, pugui tenir el seu negoci sense haver de contractar un mestre gremial.⁴¹

A la dona la trobem treballant com qualsevol altre membre de la família, tant al camp com a la ciutat; en negocis i tallers artesanals; i ja sigui com assalariada, aportant un altre sou a l'economia familiar, o ajudant al pare o al marit en el seu negoci, sobretot dins el món del tèxtil, encara que també apareix en altres camps que no es consideren com típicament femenins.⁴²

Demostrada ja l'existència del treball de la dona en la família, cal dir que aquest es troba infravalorat, i en el cas d'ésser assalariades, pitjor pagat que el dels homes. Així la seva aportació monetària sempre serà inferior a la del «cap de família» si ens referim a les famílies de jornalers i assalariats.⁴³ Aquestes dones reparteixen el seu temps amb la realització de tasques domèstiques i l'ajuda al treball de la unitat familiar. Així veiem com la relegació de la dona a un espai merament domèstic del que parlàvem al principi no es dona exactament. La dona treballa a la família durant totes les èpoques de la seva vida: primer com a filla, després com a mare i finalment com a vídua on es troba amb grans dificultats econòmiques, sobretot si pertany a les classes populars, o de reglamentació si recordem tot el que hem

dit sobre els gremis. Al llarg de l'Edat Moderna trobem notícies de vídues amb una situació gens favorable.

Així doncs, hem vist com la dona té un lloc en el treball de la unitat familiar al llarg de tota aquesta època. S'ha mencionat com participa activament a les feines del camp, i com aquesta dona es convertirà en la mà d'obra barata que treballarà pels manufacturadors de les ciutats complementant així els ingressos familiars. Igualment la trobem a la ciutat, en el taller del pare o del marit, o senzillament treballant per un sou que aportar a casa per poder viure. La infravaloració, el fet de considerar aquest treball com subsidiari del marit, i la manca d'identitat laboral per part de les dones mateixes, seran algunes de les característiques que marquen el treball de la dona a la família al llarg d'aquests segles.

2. *El sistema d'herència*

Kretzer i Brettell assenyalen: «...els sistemes d'herència envolten un nombre de decisions bàsiques, algunes de les quals es refereixen per la llei o el consum: sexe de l'hereu... Les diferències en l'estructura de l'agregat domèstic, en les relacions de parentiu i en altres fenòmens demogràfics, es relacionen amb la forma de traspàs de la propietat...».⁴⁴ Veiem aquí la importància que té el sistema d'herència en la família i les conseqüències que comporta.

De tots els temes que cal tenir en compte quan s'analitza el sistema d'herència en l'Edat Moderna jo destacaria:

—La relació existent entre el traspàs de la propietat/estructura familiar i d'altres fenòmens demogràfics/unitat de producció.

—La llibertat que pugui tenir el testador per a deixar com desitgi el seu patrimoni i les estratègies que es duen a terme per tal d'evitar un fraccionament d'aquest tipus de patrimoni, cas que es contempli la legítima.

—La zona d'estudi i la situació econòmica que influeix en el repartiment de l'herència.

Tres són els sistemes hereditaris que trobem al llarg de l'Edat Moderna: sistema d'unigenitura o primogenitura, és a dir, llegar-ho tot a un hereu; repartiment igualitari entre tots els fills del testador i el sistema de millorar a un fill sobre la resta. Les conseqüències de tot això seran que la propietat quedi intacta, que es reparteixi més o menys o que es realitzin tota una sèrie d'estratègies de cara a evitar la fragmentació excessiva com pugui ser la venda de parcel·les entre germans que han heretat, tal com sembla passar de vegades a la València dels ss. XVI i XVII,⁴⁵ o que els hereus visquin junts per no dividir el patrimoni, com té lloc en algunes zones d'Itàlia des de l'Edat Mitjana⁴⁶... A més, el sistema hereditari practicat pot tenir com a conseqüència que els fills que venen després de l'hereu se'n vagin i es dediquin a altres activitats, o es quedin ajudant l'hereu al manteniment de l'heretat, tal com passa entre els pagesos de mas a la Catalunya moderna

—cabalers⁴⁷— o entre les famílies nobles d'aquesta època. El que és clar és que el sistema d'herència influeix directament en els comportaments demogràfics de la gent tal com l'edat d'accés al matrimoni, les taxes de fecunditat, natalitat, nupcialitat, etc.

Una generalitat que es pot fer extensible al llarg de tota l'Edat Moderna és la preferència dels varons sobre les dones en l'elecció de l'hereu. La dona accedirà a l'herència quan la demografia li sigui favorable per falta de descendència masculina en la família, a no ser que el testador ho especifiqui de forma diferent en el seu testament, cosa que per altra part no sembla passar molt sovint durant aquesta centúria. En això contribueix potser el fet que la dona sigui jurídicament contemplada com si fos menor d'edat.⁴⁸ En aquest sentit, i com exemple, cal fer referència al model d'herència seguit en algunes àrees de la costa gallega associada a una economia pesquera, on la filla és l'hereva i la que roman a casa dels pares, vivint-hi junt amb el seu marit i els fills, ja que ella és una assegurança de vellesa pels pares. En aquesta zona la terra no és el medi principal de subsistència.⁴⁹

De la mateixa manera, sembla que serà la dona —i sobretot les pertanyents a les classes més populars— la que patirà més la influència de les conjuntures econòmiques desfavorables. Potser sigui perquè en aquestes circumstàncies és automàticament exclosa de la possibilitat d'herència un cop rebuda la dot, com als llocs de València que he investigat per aquesta centúria, on la prioritat del varó sobre la dona es fa més evident.⁵⁰

D'altra banda, i si ens centrem ja en la monarquia hispànica, podem comprovar, tal com especifica E. Gacto en el seu article sobre la visió jurídica en el mediterrani hispànic, que són diverses les legislacions que coexisteixen en aquesta època referents a la família i a l'herència. El dret castellà, el català i el valencià potser siguin els més estudiats.⁵¹ Al segle XVIII amb el Decret de Nova Planta, València perd el seu dret privat i passa a formar part de l'àmbit castellà, cosa que no passa a Catalunya.

En totes aquestes legislacions cal distingir: la legítima a la que tots els fills tenen dret, i la resta del patrimoni que el testador pot deixar a qui desitgi. A València l'obligació de deixar la legítima als fills desapareixerà al s. XIV, deixant-ho tot a la lliure voluntat del testador, la qual cosa confereix als territoris del País Valencià una gran llibertat d'acció pel testador a l'hora de repartir el seu patrimoni entre els seus fills.⁵² Junt a aquest fet, també cal destacar l'existència de dos línies d'herència al País Valencià i a Catalunya front al règim de ganancials del sistema castellà, que defensa la divisió igualitària del patrimoni familiar entre tots els hereus, reconeguent la millora del «tercio» i el «quinto».⁵³

Passant a la pràctica d'aquest sistemes d'herència, veiem com a Catalunya es dona el sistema de primogenitura, on apareix la figura de l'hereu, que és qui es queda amb l'heretat després d'haver repartit la legítima entre els germans i passat a ésser cap de família, situació que es farà efectiva a la mort del pare. Aquest sistema apareix entre els pagesos de mas i mercaders de la comarca del Bages que estudia Llorenç Ferrer. La resta dels germans —fadristerns— o resten amb el germà gran, ajudant en la terra o en

el negoci, o marxen a la ciutat on l'hereu els col·loca, o ingressen en les files del clergat,⁵⁴ cosa habitual en aquesta època. Els germans que es queden a la propietat per regla general resten solters. Com apunta Llorenç Ferrer també tot això forma part d'una estratègia familiar que veurem més endavant.

Aquest sistema de primogenitura al que ens hem referit abans, es mostrarà dominant entre les classes nobles de totes les societats de l'Edat Moderna. Igualment és el sistema que impera a Catalunya. Al País Valencià sembla que aquest tipus de sistema hereditari es troba present entre els mercaders i membres de les professions liberals, amb un bon nivell econòmic, de la primera meitat del segle XVII. Això coincideix majorment en aquelles famílies on no hi ha més fills o bé els únics descendents que resten després de l'hereu són filles. Caldria preguntar-se si la utilització d'aquest sistema es deu principalment a qüestions d'ennobliment per part d'aquests grups socials. Baixant en l'escala social, i fins i tot en el nivell econòmic dins un mateix grup, ens trobem amb un repartiment igualitari del patrimoni. Cal dir que els individus que testen nombrant tan sols un hereu, vinculen els béns per evitar un fraccionament posterior de l'herència. Els llauradors repartiran per igual entre els seus fills, potser degut a la seva precarietat econòmica entre d'altres coses. Això coincidiria amb l'estudi realitzat per A. Castaño Díaz sobre el camperolat alacantí. Cada testador es comportarà, doncs, de forma diferent d'acord amb la seva situació econòmica. Aquest sembla ser també el cas de Santiago durant el s. XVIII.⁵⁵ Caldria, d'altra banda, fer una reflexió sobre les diferències que es puguin trobar dins un mateix grup socioprofessional, ja que no són homogenis ni socialment ni econòmic.

Per corroborar això he de citar un exemple sobre la pagesia anglesa dels segles XVI al XVIII, en que es pretén que tots els fills tinguin quelcom d'herència per poder sortir-se'n, repartint, o bé a parts iguals, o bé donant una parcel·la encara que la principal quedi indivisa.⁵⁶ Entre la gentry i els aristòcrates, la primogenitura serà el sistema imperant.

Tornant al territori de la monarquia hispànica, veiem com a l'horta murciana predominarà un sistema de repartiment igualitari, que comporta una estructura de família simple i un règim de residència neolocal. Segons Chacón, el règim d'herència tendeix a expulsar els fills un cop han accedit al matrimoni.⁵⁷

Sembla, doncs, que malgrat els sistemes legals que existeixen en cada territori, cada grup o fins i tot cada persona farà ús d'ell segons les seves possibilitats. Caldria fer un plantejament i veure si es donen algunes similituds entre els diferents grups socials dels diferents llocs, sempre tenint en compte que ens movem en àmbits diferents i amb condicions econòmiques i culturals distintes. El que queda clar és que el sistema d'herència condiona el futur dels membres de la família, a no ser que es disposi d'un patrimoni propi que hagi vingut per les branques colaterals.

Un altre tema que cal tractar és el del moment en que es fa efectiu el traspàs de propietat. Un tipus d'estudi que pot servir com complementari en aquest tema i que, al meu parer, és d'una gran utilitat, són els que sobre els

diferents tipus de transmissió de propietat s'han fet al País Valencià per part del professor Benítez.⁵⁸ En ells ens parla, per una banda, de l'existència d'un mercat de terres i cases, de la forma d'accés dominant en cada etapa i de la quantitat d'anys que una propietat sol estar en unes mateixes mans — període inter-transmissió —, i per l'altra de l'estructura de la propietat. L'existència d'un mercat de terres farà que els petits emfiteutes vinguin les seves terres si no en tenen suficients (el que potser ens donaria la proletarització d'aquestes famílies) i que els que tinguin prou solvència puguin accedir a la propietat d'una manera que no sigui la transmissió intrafamiliar. Això caldria investigar-ho més profundament. També potser s'eviti el fraccionament de la propietat, comprant la part d'un germà, o es tornin a unir antics patrimonis que abans s'havien dividit i havien anat per branques colaterals. Cal dir que aquest mercat baixa durat les conjuntures de crisi i són els testaments aleshores les transmissions dominats.⁵⁹

Al llarg de la majoria d'estudis realitzats sobre aquesta matèria, sembla que entre els nobles i les persones dels grups socials ben situats, encara que la donació es realitza en el moment de la boda, no es fa efectiva fins la mort del donador. Hem de dir que sí existeix una part del patrimoni que es fa efectiva en el matrimoni: la dot, que la dona aporta al matrimoni. De totes formes, de vegades passa —com a la València de la primera meitat del s. XVII—, que les dots molt quantioses es donen en més d'un pagament. Si es confirma que la dot és l'única part del patrimoni que es fa efectiva al moment del casament, i que la resta es dona a la mort del pare o la mare, caldria ressenyar la importància que té l'aportació de la dona en el moment de formar una nova família, ja que serà l'única cosa que la família tingui de la seva propietat, encara que aquesta sigui de la dona —sobretot entre les persones que pertanyen a les classes més desfavorides.⁶⁰

Així mateix, podem fer menció al fet analitzat a la comarca catalana del Vallès durant els ss. XVII i XVIII, en que es reflexa que quan les noves parelles de pagesos formen la nova llar, la meitat dels pares han mort, fent-nos referència a l'existència de matrimonis tardans.⁶¹ És a dir, s'espera la mort al menys d'un dels pares per a poder casar-se.

Tornant de nou a la situació en Europa, podem esmentar el cas d'Estrasburg durant el segle XVIII, on quan el fill arribava a la majoria d'edat, automàticament rebia la legítima, cosa que li permetia poder establir-se pel seu compte.⁶² A la península escandinava, en canvi, sembla que existeix durant els ss. XVII i XVIII una separació de la relació de propietat de la terra i l'autoritat del «household» on existeixen famílies complexes, transmetint-se la propietat, però la generació dels pares restarà l'autoritat, tenint així una assegurança de vellesa.⁶³ En aquest exemple ens movem dins un àmbit rural.

Un altre punt a debatre, amb molta influència pel que fa als jocs que poden haver-hi dins la institució familiar, serà la qüestió de si la dona té o no l'úsdefruit de l'herència del marit. Això farà que, per exemple, les vídues no es tornin a casar ja que el perdrien.⁶⁴ En canvi a València, al llarg de la primera meitat del segle XVII, trobem notícies de vídues casades en segones

i terceres núpcies, ja que sembla que la majoria perden l'usdefruit a la majoria d'edat dels fills, i per altra banda, tampoc sembla que durant aquests anys siguin moltes les dones que gaudeixen d'aqueta situació d'usdefructuàries.⁶⁵ Si l'esposa que sobrevis al marit hagués de nomenar els hereus de la fortuna del marit, podria tenir un bon joc de poder dins la família degut a la seva capacitat decisòria.

La transmissió de propietat té una gran influència sobre tots els membres de la família. El sistema d'herència utilitzat condicionarà l'estructura familiar, l'edat d'accés al matrimoni i d'altres tipus de fenòmens demogràfics. Malgrat que no vull dir que sigui determinant, si hi té gran influència. Si junt a això esmentem l'estructura de propietat, el tipus de tenència de la terra, l'existència o no d'un mercat de béns immobles, etc., que potser condicionen el sistema hereditari, més el costum, com passa a Catalunya, ens adonarem de les possibilitats que té un individu de tirar

Per exemple, és corrent, en èpoques de dificultats, que allí on la legislació dona joc per acoplar-se a les possibilitats d'un mateix, entre les classe dominants (deixant a part la noblesa) és tendeixi a vincular els béns per tal d'evitar un empitjorament del patrimoni, com es dona en les terres productives i entre els comerciants valencians del s. XVII.

Així docs, hauríem de concloure aquest punt tot dient que al llarg de l'Edat Moderna es dona una gran diversitat de solucions a la situació de l'herència i el patrimoni. Potser Catalunya sigui el territori més uniforme en quant al sistema utilitzat pel que als territoris de la monarquia hispànica es refereix. La legislació més laxa en aquest sentit potser sigui la de la València foral on quasi tot sembla estar permès. Malgrat les variades legislacions existents, cadascú sembla adaptar-la a les seves possibilitats. Caldria veure si hi ha alguna similitud entre els diversos grups socials de les diferents zones o si opten per solucions semblants, sempre dins la seva cultura i individualitat.

Per acabar, dir que el sistema d'herència condiona molt la vida de l'individu, de cara a poder casar-se, i l'edat en que ho pugui fer, junt a d'altres tipus de fets demogràfics que es podrien derivar d'aquests esmentats.

3. La configuració matrimonial

El matrimoni, on les famílies duen a terme tota una sèrie d'estratègies, fa que la formació d'una nova parella passi a ser el millor mètode de reproducció social, fenomen patent sobretot entre les famílies nobles i les classes benestants.

Alguns són els temes que caldria tractar, com què aporta cadascú dels membres al matrimoni, la dot, qui la dona, els elements que la componen, si existeix o no una endogàmia...; qüestions que es contempen dins les estratègies que fan que cada membre de la parella pugui o no mantenir-se en l'estatus que la seva família ocupa.

Durant l'Edat Moderna, són les famílies respectives dels futurs esposos les que s'encarreguen de formalitzar el matrimoni entre les fills. És així com el pare determina amb qui s'han de casar els seus fills o filles. Per tant, el matrimoni es converteix en un contracte entre famílies que pretenen mantenir o pujar en l'escalafó social. Això no vol dir que no es donen matrimonis per amor. En aquests segles es troben notícies de realitzacions de matrimonis clandestins, o bé parelles que s'emparen en l'Església, la qual, al principi d'aquesta època, només exigeix el mutu consentiment dels contraents per que sigui vàlida la unió.⁶⁶ Aquesta actitud de l'Església farà que aquesta s'enfronti amb l'Estat en algunes ocasions, com a França. L'Estat és partidari de la necessitat del consentiment dels pares, entenent així un reforçament de l'autoritat en la família, que sembla ser que es reprendrà al s. XVII. Aquest fet L. Stone el relaciona amb un augment de l'autoritat de l'Estat, en considerar la influència de la política en la família.⁶⁷

Un altre problema que hauria de mirar-se, és veure la quantitat de matrimonis que se celebren a l'Església i quants es realitzen segons els costums, ja que sembla que tot i que l'Església es va reforçar per la regulació de tots els matrimonis que es feien —sobretot a partir de Trento, en que es fa obligatori passar per l'església— no tota la gent es casava segons el sacrament eclesiàstic. Tot això ens posa en relació amb l'existència d'una cultura oficial i una popular, que presideix les actuacions de la gent de l'època.⁶⁸

Però el tema que aquí ens interessa és veure totes les estratègies que duen a terme les famílies en la concertació d'un matrimoni i que fa que la família sigui el focus principal de la reproducció social de l'època objecte d'estudi.

Primerament veurem com cadascú dels futurs esposos aporten la seva part al matrimoni, que en la dona es tradueix per la dot —el que no vol dir que aquest dona no pugui rebre qualsevol porció d'alguna herència de branques colaterals de la seva família. Cal recordar que a Catalunya i a la València foral hi ha una separació de béns, mentre que Castella té un règim matrimonial de «gananciales». El que sí és extensible a totes les famílies de l'Edat Moderna és l'existència d'una bilateralitat i el fet que la dot aportada per la dona, i per tant de la seva propietat —molt relativa com ja veurem després—, passa automàticament a ser administrada pel marit.

El fet de donar una bona dot suposarà el poder casar la filla amb un bon partit, que farà que es pugui mantenir, en el millor dels casos, en el mateix estatus de la família d'on ve. Com diu Llorenç Ferrer al seu estudi sobre Catalunya, «la dot és el preu de la dona al mercat matrimonial»:⁶⁹ d'aquí la seva importància. Aquella dona que no pugui disposar d'una dot, no ho té fàcil per casar-se, fins i tot és difícil que ho faci. Per arreglar una mica això, hi ha tota una sèrie de fundacions que fan un donatiu a les dones sense possibilitats econòmiques.⁷⁰ Caldria preguntar-se si aquest gest es fa simplement per ajudar al necessitat o si hi ha junt a això un intent de conservar la societat el més estàtica possible. El matrimoni i el convent —pel que també hi cal una dot—, són les úniques eixides que té una dona durant l'Antic Règim.

Tornant al tema de la propietat que la dona pugués tenir sobre la dot, cal dir que quan mor sense descendència legítima, no pot disposar de tota la quantia de la dot per a testar, sinó tans sols d'una part, que serà diferent en cada una de les legislacions; la part més grossa ha de tornar al donador.⁷¹ Així, la dona es converteix en un instrument de transmissió de propietat.

Pel que fa als components de les dots, aquèsts són diversos, no únicament entre els diferents territoris de la monarquia hispànica sinó també entre els mateixos grups socials, al menys en el cas de València.⁷² Però seran dos els components comuns a la majoria de les dots que es fan al llarg de l'Edat Moderna, cosa que ens fa pensar en un món femení diferenciats, o ens recorda la idea de relegar la dona a l'espai domèstic de la que ja hem parlat. Aquest component són les robes per la casa i l'aixovar. La resta dels components variaran d'acord a l'economia de la zona i a la persona que faci la donació.

Aquesta aportació de la dona sembla que és bàsica en el moment de la formació d'una nova família, ja que en aquests primers moments, a excepció potser dels grups de poder i tal vegada a Catalunya, és major l'aportació de l'home. Per tant és fonamental per a l'economia familiar, perquè és l'únic que la nova parella té de la seva propietat —si tenim en compte el que hem dit en el punt anterior sobre quan es fa efectiva realment la transmissió de la propietat. L'aportació de l'home vindrà quan li sigui transmesa l'herència que li correspongui si no s'ha fet una donació «inter vivos».⁷³

Aquelles famílies que, d'altra banda, donen dots importants, prendran mesures estratègiques per evitar el seu empitjorament o que es minvi, sobretot en èpoques de crisi —cal recordar que aquesta dot ha de tornar al seu punt d'origen si la donatària mor sense fills. Entre elles, cal destacar el fet de deixar censals amb un valor major que els diners de es donen. Aquest cas es pot aplicar a les famílies de mercaders, oligarques i alguns membres de professions liberals de València durant gran part del s. XVII, evitant així que el futur espòs ho administri malament.⁷⁴ Per mitjà d'aquestes estratègies es torna a confirmar la figura de la dona com a transmissora intergeneracional de propietat. Solament quan arribi a l'estat de vídua podrà tenir algun poder d'acció important, cas que el marit li hagi deixat l'usdefruit de la seva herència i aquest li permeti dur endavant la seva família. Ens movem així entre dones que gaudeixen d'una bona posició econòmica, si més no com a rendistes o administradores de la fortuna del marit difunt. Tot i així, cal establir una diferència entre aquelles zones on el règim matrimonial és de «gananciales», com el cas de Castella, i aquelles altres on hi ha un règim de separació de béns, com València i Catalunya. Sembla que un règim de «gananciales», en teoria, deixa la dona en una millor situació, ja que les «ganancias» hagudes al llarg del matrimoni anirien a mitjes, mentre que en el cas valencià durant l'època foral, per exemple, tots els beneficis per llei pertanyen al marit.

Dins les estratègies, cal esmentar el problema de l'existència o no d'endogàmia i l'aparició de llaços de consanguinitat entre els cònjuges.

Referent al primer punt, cal parlar de la informació recollida durant l'Edat Moderna que ens dona notícia de l'existència d'una endogàmia

socioprofessional. Aquest fet es dona entre la majoria de grups socials. Però hi ha països on és possible la realització de matrimonis mixtos que es guien més per l'interès monetari i el manteniment de l'estatus que no pas pel manteniment tan sols d'aquest últim aspecte. A l'Anglaterra que ens presenta Laslett durant el s. XVII, no hi ha cap barrera per a la realització de matrimonis mixtes.⁷⁵ Al mateix temps, en algunes zones d'Escòcia, amb una economia i pensament diferents al cas anglès, a finals del segle XVII i durant el XVIII ens trobem amb una situació diferent: hi ha una forta endogàmia, de la que els membres de les classes dominants són els principals realitzadors,⁷⁶ perpetuant així el seu domini socioeconòmic.

La situació als territoris de la monarquia hispànica no sembla ser molt diferent al cas escocès. Entre els membres de la noblesa i grups de poder la pràctica de l'endogàmia suposarà la unió de dos patrimonis, basats en la terra, sobretot entre els nobles, i el manteniment del seu estatus. En els grups socials no homogenis econòmicament com els comerciants, camperols, artesans, etc., l'endogàmia pot deixar pas a enllaços mixtes, encara que aquesta no sembla ser la norma dominant a la societat de l'època. Un exemple d'això seria la realització de matrimonis entre fills de notaris i filles de comerciants o fills de llauradors amb filles d'artesans, que es troba entre alguns matrimonis de la València del siscent.⁷⁷ Aquesta situació pot delimitar les línies de reproducció dels efectius familiars, però potser caldria pensar si no serveix d'ascens a la generació posterior sempre que no es faci un repartiment igualitari del patrimoni, essent això un plantejament merament teòric.

D'altra banda, cal tenir en compte que, tot i que el matrimoni és el canal principal de reproducció, al llarg d'aquests anys hi ha altres maneres de que es dongui una mobilitat social. Em refereixo a l'existència d'un mercat de béns immobles que cal tenir en compte i del que s'hauria de fer un estudi més en profunditat per trobar més informació al respecte, a part del cas valencià ja esmentat. Dins del tema de la mobilitat, hem de fer menció a un fet que ha estat observat tant per Llorenç Ferrer com per mi, aplicats als casos de la Catalunya rural que ell ha estudiat, i a algunes zones de València que han estat objecte de les meves investigacions.⁷⁸ Sembla que, com a conseqüència d'un enllaç on es dona un descens en l'escala social, és la dona qui ho realitza i no l'home, que manté el seu estatus. Aquest fet es nota més si hi ha unes segones núpcies que tenen com a resultat els descens de la quantitat de la dot. Seria molt interessant veure si aquest fenomen es dona en altres llocs de l'Estat i aprofundir-hi.

Un altre problema que, com ja he dit, connecta directament amb l'esmentat anteriorment és el tema de la consanguinitat, de l'existència de la qual es té notícia durant aquests segles, sobretot entre les classes dominats, que suposa la recuperació d'un antic patrimoni familiar i evitar que aquest vagi a «mans estranyes». Junt a això trobem un altre tipus d'estratègia que no necessita d'un permís de l'Església i que comporta resultats semblants, com és el matrimoni entre fillastres o bé entre els familiars de la dona i els de

l'home, com assenyala J. Casey per Granada.⁷⁹ D'aquesta manera s'evita la separació de dos patrimonis.

Un exemple clar de l'estratègia familiar per a la reproducció social per mitjà del matrimoni, és el que ens presenta Llorenç Ferrer en la seva anàlisi sobre els pagesos de mas a la comarca del Bages durant el s. XVIII. Després de nomenar l'hereu, a la filla, si no és pubilla, se li concedeix una dot en diners. Per aquestes famílies, el matrimoni ideal seria el d'hereu i pubilla que implicaria la unió de dos bons partits. En cas de no ser així, s'intentarà que la filla es casi amb un hereu, i el cabaler ho faci amb una pubilla. Amb aquest sistema es degrada la situació de la filla, que passa a viure amb un hereu de capital inferior que el de la seva família, reflectint un problema ja esmentat. També ho faria el cabaler en el cas que no es casés amb una pubilla. Nogensmenys es prefereix que quedi solter abans que fer un mal casament. D'altra banda, com una forma d'evitar la sortida de part del patrimoni com la dot, s'optarà per l'intercanvi de fills i filles.⁸⁰

De la mateixa manera que els grups de poder i els benestants realitzen els enllaços d'una manera endògama —que fa que una societat sigui més tancada i estàtica— per tal de conservar o augmentar el seu patrimoni, que en alguns casos és la terra i en d'altres els diners, i mantinguin el seu poder, entre els grups de les classes populars el matrimoni endògam suposa la conservació de la seva posició, com a molt, i com especifica Houston la creació d'una unitat de treball.⁸¹

És doncs, per la realització del matrimoni, on la família troba el seu canal principal de reproducció social, però potser això s'acompleixi entre els grups de poder i els que es troben amb una bona situació econòmica tant a l'àmbit urbà com al rural. Si pensem en les classes més populars, cal dir que la seva única estratègia és la de restar on són i poder subsistir sobretot a les èpoques de crisi, en que aquest problema s'agreuja. Aquesta gent parteix de molt poc i per tant només cal sobreviure. Això queda prou patent en mirar les cartes de dot i analitzar els seus components.

Existeixen d'altres estratègies pel manteniment del poder que no són el matrimoni, com ara la inserció dels cabalers en el clergat, que d'una forma molt clara per Catalunya explica Ll. Ferrer en el seu estudi sobre estratègies familiars,⁸² però escapen al plantejament inicial d'aquesta ponència.

Hem vist com el matrimoni al llarg d'aquestes centúries és un contracte pel qual s'uneixen dos patrimonis, o es creen tan sols unitats de treball. Aquestes últimes seran cada cop major a mida que ens acostem a la proletarització tant del camperolat com d'aquells homes o dones que passaran del treball de la manufactura a la fàbrica.

Els estudis sobre la família

Des d'un punt de vista historiogràfic, la investigació sobre el tema de la família és molt recent a l'Estat espanyol. Serà a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta quan vegin la llum els primers estudis.⁸³

D'aleshores ençà, s'han realitzat tota una sèrie de treballs monogràfics a nivell local, que mostren la gran diversitat de situacions existents, no sols en les diferents zones que configuren el territori de la monarquia hispana de l'època sinó també dins aquestes mateixes, demostrant així com les teories generals que varen establir tant Laslett com Hajnal per l'àmbit mediterrani són difícils de mantenir.

Actualment són tres les universitats de l'Estat espanyol on s'està treballant més profundament sobre aquesta temàtica: Múrcia, Santiago i Extremadura, essent més aïllats els estudis que s'han fet en altres llocs com ara Catalunya i el País Valencià.

Els estudis que s'han realitzat a Extremadura, dirigits pel doctor Àngel Rodríguez Sánchez, es mouen entorn l'anàlisi de la mentalitat de la població extremeña. Són els termes del sexe, l'amor i el matrimoni, junt l'estudi de com aquests es plasmen en la vida quotidiana, la principal línia d'investigació d'aquesta facultat. Les fonts de caràcter qualitatiu són les més utilitzades i el recurs a la quantificació és escàs. Cal fer una referència a l'existència d'alguns estudis sobre comportaments demogràfics fets pel professor Rodríguez Sánchez.⁸⁴

L'escola compostelana, fundada pel professor Eiras Roel, es basa principalment en la utilització d'una àmplia metodologia quantitativa creuada amb fonts de tipus qualitatiu, on l'àmbit rural ha estat l'objecte principal de l'anàlisi. Últimament han aparegut interessants estudis al voltant de l'àmbit urbà, obrint així un nou camp d'investigació que fins fa poc s'havia limitat a ser utilitzat com a suport als estudis rurals.⁸⁵

Els estudis de que es té notícia, realitzats pels investigadors de la Universitat de Múrcia i encapçalats pel professor F. Chacón, es caracteritzen per ser una anàlisi de caràcter demogràfic i econòmic de la família dels diferents llocs de Múrcia.⁸⁶ Però si hi ha quelcom que caracteritza a aquesta universitat, és la bona organització i coordinació dels diferents treballs que fan els investigadors i que coordina F. Chacón.

La majoria dels estudis sobre la família, doncs, es troben principalment localitzats en aquestes universitats, però existeix tota una sèrie de monografies aïllades que analitzen la situació de la vida familiar el més globalment possible i en les que existeix una major relació entre totes les ciències que estudien el tema.

Una característica que cal aplicar a la situació de les investigacions espanyoles, és l'escassa connexió que existeix entre els diferents estudis que es realitzen sobre el tema en les diverses universitats i la poca divulgació que aquestes tenen, fins i tot en els mateixos centres. Tan sols hi ha un intent, molt vàlid, realitzat per la Universitat de Múrcia, on es ve organitzant, des de fa anys, un seminari que intenta donar a conèixer els darrers estudis que s'han fet arreu de l'Estat i que suposa un canvi d'impressions entre els diferents investigadors que hi participen. Conseqüència d'aquest és l'edició anual de les conferències i treballs presentats durant les sessions, que ajuden a la divulgació i presenten la situació en que més o menys es troben aquestes investigacions. Així mateix, cal esmentar l'edició d'un llibre sobre la família

en el que han col·laborat investigadors de diferents zones de l'Estat junt amb un estranger, i que es planteja l'estat de la qüestió.⁸⁷

Tant el País Valencià com Catalunya pateixen una manca d'estudis sobre aquest tema. Els dos compten amb estudis jurídics,⁸⁸ però són pocs els que s'han acostat a l'estat de la vida real.

A Catalunya ens trobem en una primera fase d'intent d'aproximació al problema, que es tradueix en la publicació d'un dossier inicial,⁸⁹ i en tota una sèrie d'articles que sobre demografia, estructura familiar i sistemes de transmissió es localitzen a les actes del I Congrés d'Història Moderna i les III Jornades d'estudis històrics locals. També es tracten alguns punts dins els estudis d'Història rural. En aquesta línia, cal destacar el treball excel·lent que sobre la comarca del Bages ha fet Llorenç Ferrer on tracta les estratègies familiars en la transmissió de béns i la reproducció matrimonial dels pagesos de mas durant el s. XVIII,⁹⁰ tema en el que continua investigant. Dins el camp de la demografia, convé senyalar la futura tesi doctoral d'Àngela Torrens, on es dona a conèixer el comportament demogràfic de la població de Sant Pere de Riudebitlles al s. XVIII i s'estableix una diferència entre el comportament del pagès i el de les famílies dels individus que treballen en el paper, de gran importància en aquesta zona catalana.⁹¹ Pocs són els estudis realitzats pels segles anteriors de l'Edat Moderna.

D'altra banda, cal tenir en compte els estudis que sobre el tema s'han fet des d'un punt de vista més antropològic i que es tradueixen en l'estudi sobre el món de les masies que ha fet I. Terrades, i els plantejaments que sobre el tema general de la història de la família ha fet Joan Bestard.⁹² Igualment jo destacaria la importància que per a la història de la família tenen les investigacions sobre la situació de la dona catalana,⁹³ que ens recorda la necessitat d'un continu canvi d'impressions entre els dos camps d'investigació de la qual ja s'ha fet referència al començament d'aquesta ponència, en mencionar les teories de Tilly.⁹⁴ Cal recordar que també dins aquest camp hi ha una falta d'estudis sobre la situació als segles XVI i XVII.

Al País Valencià, existeix també una absència important d'estudis sobre el tema. Dins un aspecte merament quantitatiu, cal esmentar els estudis que s'han fet sobre els diferents tipus de transmissió de propietat, d'un gran valor informatiu pels estudis sobre la família.⁹⁵ Pocs són els estudis que tenen a la família com a tema central de la investigació. Cal destacar els estudis sobre la situació del matrimoni i l'herència en el període foral,⁹⁶ i alguns estudis de P. Pla en els que té cabuda l'estudi de les mentalitats, destacant la seva aproximació a la situació de les famílies mudèjars de la València moderna⁹⁷ en les que es posa de manifest la coexistència durant un temps de dues cultures.

Les recerques sobre la situació valenciana al segle XVIII se centren a l'àmbit netament rural. És remarcable l'estudi sobre el camperolat alacantí de J. A. Castaño Díaz i el que s'ha fet sobre l'estructura familiar de les famílies de llauradors d'un poble de la comarca de l'Horta Valenciana, on es fa servir la metodologia de reconstrucció de famílies, que no s'havia tractat fins aleshores.⁹⁸ També ha estat tractat el tema de l'herència dins una tesi

d'història rural sobre un poble d'una comarca de l'interior,⁹⁹ que ens ajuda a fer-nos una idea de la diferència que hi ha amb les zones més litorals.

Més escassos semblen ser els treballs que es coneixen sobre la situació en les Illes Balears. Es pot esmentar l'anàlisi realitzat per I. Moll sobre l'estructura familiar mallorquina i un treball sobre la postura sexual fet per Jaume Serra.¹⁰⁰

Així doncs, la situació en la que es troben els estudis sobre la família a l'Estat espanyol apunten cap a una major necessitat d'investigacions més profundes sobre el tema i una major coordinació de les diverses recerques que permeti als investigadors un canvi continu d'impressions i un enriquiment de coneixements, en la línia del seminari que es fa a Múrcia. Junt a això hauria d'haver-hi una millor infraestructura que donés a conèixer la situació en que es troben les recerques no sols a nivell nacional sinó també internacional —i això es pot aplicar a tots els camps de la història i d'altres ciències socials—, ja que existeixen estudis d'una gran validesa fets per joves investigadors.

Conclusions

Al llarg d'aquest article s'ha intentat fer una aproximació molt general —sempre essent conscients del risc que això comporta—, a la situació de la família en l'Edat Moderna. Com ja s'ha vist, el tema és molt més complexe ja que abarca una gran quantitat d'aspectes a investigar i la seva contextualització dins un marc determinat, el que desborda el seu tractament en una sola ponència.

Després d'una referència encara necessària a la utilització de les fonts des de diversos punts de vista, s'ha passat al tractament de tres aspectes de la vida familiar altament complexes com són el treball, l'herència i les estratègies matrimonials, on, a més de la informació donada, s'han plantejat alguns dubtes que han anat sorgint conforme s'avançava en la redacció d'aquest escrit. He triat aquests tres aspectes perquè crec que són punts vitals en la vida de la família durant l'època que estem tractant.

La família durant l'Època Moderna serà la unitat de producció i reproducció principal, però com ja hem vist no totes funcionen com a tals al llarg de tots aquest segles. Les famílies en les que els membres passen a treballar com a assalariats tant al món urbà com al camp, ja no formen unitats de producció sinó tan sols unitats de treball.

D'altra banda cal dir de nou que existeixen una gran quantitat de factors que influeixen sobre la família, i que no són només els merament econòmics. Hi ha factors com el consum i la ideologia que, encara que pràcticament no han estat tractats aquí, cal tenir sempre en compte a l'hora de començar una investigació sobre el tema.

D'altra banda, hem vist com, tot i que cada territori de la monarquia hispànica té la seva legislació sobre les qüestions familiars i més concretament sobre l'hereditària, hem vist com cada grup social adapta el sistema hereditari en funció de la seva situació. També això depèn de les

possibilitats que aquesta legislació hi dongui, si és un sistema més rígid. El sistema de repartició del patrimoni practicat influirà en els comportaments demogràfics de la població, i de vegades fins i tot és la demografia la qui condiciona el sistema hereditari triat —em refereixo a l'anomenat cas valencià.

Hem vist com es dona una relació entre l'estructura de la propietat i el tamany de la família igual que entre el sistema d'herència, la realització del matrimoni i l'estructura familiar.

El matrimoni, d'altra banda, és tan sols un contracte entre famílies, que es fa servir per a la reproducció social, comportant tota una sèrie d'estratègies que són clarament visibles entre els grups de poder i benestants. Es posa en dubte que entre les classes populars hi hagi una estratègia més que no sigui la formació d'unitats de treball i la mera subsistència.

Passant a un altre punt, són dos els moments en que se sol fer el traspàs de la propietat, essent el moment de la mort del progenitor el més corrent. Això ens fa pensar en les propietats d'una parella al moment del seu casament, ja que tret de la dot, la resta és una mera promesa. Això entre les classes de poder i no pas entre les altres capes de la societat —on pel que respecta a València el contracte matrimonial es tradueix en una simple carta de dot. Dins d'aquest punt sembla que comencen a donar-se altres formes d'accedir a la propietat de la terra i d'altres béns immobles. Aquest tema és un dels que necessita d'investigacions més profundes, ja que cal tenir-lo en compte perquè pot suposar una altra manera de recuperació de patrimonis que no sigui tan sols el matrimoni.

També s'ha vist com la dona juga un important paper en la unitat familiar. A part de les feines domèstiques a les quals se la intenta relegar durant l'època, d'acord amb la ideologia de les classes dirigents, la dona treballa tant al camp com a la ciutat igual que qualsevol membre de la família, encara que s'infravalora la seva tasca i la dona mateixa no té consciència de treball. Aquesta dona de l'Edat Moderna té menys dret a heretar que el varó. Serà la quantia de la dot, per regla general, el seu valor al mercat del matrimoni i la que li dongui l'oportunitat de casar-se o no amb un bon partit. Actua com una mera transmissora de propietat i cal preguntar-se si algun cop ella arriba a ser propietària d'alguna cosa, cas que no sigui hereva, tot i que les herències de les classes de poder estan vinculades. Caldria estudiar el paper de la vídua per veure si és aquí on la dona pot començar a tenir algun poder dins la família.

Pel que fa als estudis sobre la família a l'Estat espanyol, cal tornar a dir que estem davant la realització d'unes interessants recerques monogràfiques i locals, que majoritàriament es localitzen en tres comunitats autònomes: Múrcia, Extremadura i Galícia. Els estudis d'altres zones de la península són menys nombrosos i més aïllats.

Junt a això he fet al·lusió a la necessitat que hi ha d'una bona infraestructura que, com el seminari que organitza la Universitat de Múrcia, dongui peu a un canvi sistemàtic d'impressions entre totes les ciències que estudien aquest tema i posi en contacte a tots els investigadors, tant els que

treballen des de dins de la universitat com els que ho fem des de fora. Tanmateix es necessiten moltes més recerques que ens acostin cada cop més a la realitat de la família al llarg de la història, d'una manera globalitzadora i àmplia.

NOTES

- ¹ Chacón, Francisco: «La familia en España: una historia por hacer», a *La familia en la España mediterránea*, Crítica, Barcelona 1987, pp. 16-17.
- ² Bestard, J. i Contreras, J.: «Algunas reflexiones en torno a la historia de la familia y los estudios locales» a *Actes de les III jornades d'estudis locals*, Mallorca 1984, p.359.
- ³ La influència de l'Església dins la societat, i en concret dins la família, es pot conèixer per mitjà de l'estudi de Goody, J.: *La evolución de la familia y el matrimonio en Europa*, Herder, Barcelona 1986; i la situació a la Península i més concretament a Extremadura a Testón Núñez, I.: *Amor, sexo y matrimonio en Extremadura*, Universitas editorial, Badajoz 1985, entre d'altres.
- ⁴ Landry, Y. i Legaré, J.: «The life course on seventeenth-century immigrants to Canada», *Journal of Family History*, vol. 12, n. 1-3, 1987, pp. 201-212.
- ⁵ Tilly, Louise A.: «Women's History and Family History: fruitful collaboration or missed connection?», *Journal of Family History*, vol. 12, n. 1-3, 1987, pp. 303-315.
- ⁶ En aquest sentit, cal fer menció a l'article de Joan Bestard i J. Contreras ja esmentat «Algunas...», que es troba en les *Actes de les III Jornades d'estudis locals*, Mallorca 1984, pp. 357-375.
- ⁷ Aquest estil de fonts les trobem entre les utilitzades per J. Goody en el seu llibre *La evolución de la familia y el matrimonio en Europa*, i en el treball de I. Testón Núñez *Amor, sexo y matrimonio...; J. L. Flandrin: Orígenes de la familia moderna. La familia, el parentesco y la sexualidad en la sociedad tradicional*, Crítica, Barcelona 1979 i d'altres estudis que tenen en compte el component de les mentalitats entre altres punts.
- ⁸ Stone, Lawrence: *The family, sex and marriage in England. 1500-1800*, Harper & Row publishers, New York 1979, p. 28.
- ⁹ Aquesta definició l'extreu Isidro Dubert del *Diccionario de Autoridades* de 1727, vid. Isidro Dubert: *Los comportamientos de la familia en la Galicia del Antiguo Régimen*, editat per la Universitat de Santiago de Compostela, 1987, p. 20.
- ¹⁰ Kula, W.: «La seigneurie et la famille paysanne dans la Pologne du XVIIIe siècle» a *Famille et Société, Annales*, 1972, pp. 949-958.

- ¹¹ Czap, Peter Jr.: «Una famiglia numerosa: la più grande ricchezza del contadino: gli aggregati domestici dei servi della gleba di Mishino, Russia, 1814-1858» a *Forme di famiglia nella storia europea*, Il Mulino, Bologna 1984, p. 193.
- ¹² Vid. Kula, W., «La seigneurie...»
- ¹³ V.V.A.A.: *La segunda servidumbre en Europa central y oriental*, Akal, Madrid 1980.
- ¹⁴ Laslett, P.: *El mundo que hemos perdido exporado de nuevo*, Alianza, Barcelona 1987, p. 28.
- ¹⁵ Grant, David: «Rural household organisation and inheritance in northern Europe», *Journal of Family History*, vol. 12, n. 1-3, pp. 121-141.
- ¹⁶ Aquest tema fou tractat per Llorenç Ferrer a la conferència «Familia, herencia y matrimonio como estrategias de adaptación y reproducción. Algunas reflexiones a partir del caso catalán» donada dins el seminari *Familia y elite de poder en el reino de Murcia*: ss. XV-XIX, Murcia 1988.
- ¹⁷ Vid. Kertzer, D. i Betrell, C.: «Advances in italian and iberian Family History», *Journal of Family History*, vol. 12, n. 1-3, pp. 87-120.
- ¹⁸ Font i Homs, P.: «Sant Pere de Terrassa. Estructura familiar d'un medi rural» a les *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna*, Tomo I, Barcelona 1984.
- ¹⁹ García Cárcel, R.: *Historia de Cataluña: siglos XVI-XVII*, Ariel, Barcelona 1985, p. 289.
- ²⁰ Benítez, R. i Andrés, F.: «Formas de transición de la propiedad en el País Valenciano. Aproximación metodológica a un nuevo tratamiento de una fuente notarial clásica: los cabreves» a *Actas del II Congreso de Metodología Histórica aplicada. La documentación notarial y la Historia*, vol. I, Santiago 1984, pp. 353-369; «Distribución social y formas de transmisión de la propiedad desde los libros 'cabreves' catalanes. Aproximación metodológica (el ejemplo de Salomó. 1594-1862)», *Primer Congrés d'Història Moderna*, vol. I, Barcelona 1984, pp. 233-244. Treballs en aquesta mateixa línia: Mataí, Rosa: «La dinàmica de la propietat en Xàtiva: 1515-1670 a *II Col·loqui d'Història Agrària*, Barcelona 1986; «Tipos de transmisión y estructura de la propiedad en la Ribera Alta: los cabreves de la Granja de Benibayre, 1525-1725» a *Al-Gezira*, n. 3, Alzira 1987, pp. 159-180.
- ²¹ Pérez García, J. M.: «La familia campesina en la huerta de Valencia durante el s. XVIII» (inèdit).
- ²² Hurtado, José: «Aproximación a la familia española en el tránsito del Antiguo Régimen: análisis del grupo residencial y de la transmisión de propiedad en Lorca: 1750-1850» a *Contrastes*, Murcia 1988 (en premsa).
- ²³ Kertzer, D. i Bretell, C.: «Advances...», pp. 93-95.
- ²⁴ Chacón, F.: «Notas para el estudio de la familia en la región de Murcia durante el Antiguo Régimen», *La familia en España...*, pp. 129-171; Hurtado, J.:

«Aproximación...», junt amb molts altres treballs presentats pel mateix Chacón en col·laboració amb altres investigadors.

- ²⁵ García Cárcel, R.: *Historia de Cataluña...*, p. 289.
- ²⁶ Ibid. p. 226.
- ²⁷ Carbonell, M.: «El treball de les dones a la Catalunya moderna», a *Més enllà del silenci*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 113-128, junt amb aquest interessant estudi cal fer referència a López Ayala, Angeles y Braulio: «Mujer y Trabajo», a *Historia de una marginación: la mujer en España*, Historia 16, n. 145, pp. 33-40.
- ²⁸ Zemon Davis, N.: «Women in the crafts in sixteenth century Lyon», *Feminist Studies*, vol. 8, n. 1, Spring 1982, pp. 47-80.
- ²⁹ Laslett, P.: *El mundo que hemos...*, pp. 29 i ss.
- ³⁰ En aquest sentit cal fer al·lusió als treballs de R. García Cárcel, M. Carbonell, P. Laslett, N. Zemon Davis ja mencionats i afegir-hi R. A. Houston: «Marriage formation and domestic industry: Occupational endogamy in Kilmarnock, Ayrshire, 1697-1764», a *Journal of Family History*, vol. 8, n. 3, Fal 1983, pp. 215-229.
- ³¹ García Cárcel, R.: *Historia de Cataluña...*, p. 265.
- ³² Carbonell, M.: «El treball de les dones...», p. 119.
- ³³ López Ayala, Angeles y Braulio: «Mujer y...», pp. 33-40.
- ³⁴ Dubert, Isidro: *Los comportamientos de la familia...*, pp. 55-62.
- ³⁵ López Guallar, Pilar: «Les transformacions de l'hàbitat: la casa i la vivenda a Barcelona entre 1693 i 1859», a *Primer Congrés d'Història Moderna*, vol. I, Barcelona 1984.
- ³⁶ Vigil, M.: *La vida de las mujeres en los ss. XVI y XVII*, Siglo XXI, Madrid 1986; Kely, J.: «Did women have a Renaissance?», *Women and History*, Chicago Univ. Press 1984; Testón Núñez, I.: *Amor, sexo y matrimonio...*
- ³⁷ Hufton, «Women in History», p. 132.
- ³⁸ Berg, M.: *La era de las manufacturas 1700-1820*, Crítica, Barcelona 1987, p. 154.
- ³⁹ Zemon Davis, N.: «Women in crafts...».
- ⁴⁰ Vinyoles, T.: «L'esdevenir quotidià: treball i lleure de les dones medievals», a *Més enllà del silenci*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 73-89.
- ⁴¹ Carbonell, M.: «El treball de les dones...».
- ⁴² Zemon Davis, N.: «Women in crafts...».

- ⁴³ Ibid. i Carbonell, M.: «El treball...».
- ⁴⁴ Kertzer, D. i Bretell, C.: «Advances...», pp. 95-96, la cita ha estat traduïda directament de l'anglès.
- ⁴⁵ Cal tornar a citar els excel·lents treballs que sobre les formes de transmissió de la propietat han realitzat R. Benítez i F. Andrés i els que ha realitzat R. Matalí seguint la mateixa línia d'investigació —nota 20—, i afegir la Tesi de Llicenciatura de R. Matalí: *La dinámica de la propiedad en Valencia y Játiva: Análisis de los cabreves de San Miguel de los Reyes*, llegida a la Facultat de Geografia i Història de València el 1984, on és interessant el seguiment que es fa de les propietats que compren, hereten dues famílies concretes. La tesina està inèdita.
- ⁴⁶ Kertzer, D. i Bretell, C.: «Advances...», p. 100.
- ⁴⁷ Ferrer, Llorenç: «Familia, herencia y matrimonio...», conferència donada a Múrcia el maig de 1988.
- ⁴⁸ La situació legal de la dona es pot veure en els estudis de M. Ribera: «Dret i conflictivitat social entorn a les dones a la Catalunya pre-feudal i feudal» a *Més enllà del silenci*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 53-72, i en els estudis de R. Matalí: «Estudio de las transiciones intrafamiliares en la Valencia foral: testamentos y bodas en el s. XVII» a *Estudis*, n. 11, València 1985, pp. 163-180, i en una conferència que R. Benítez donà a Múrcia el 1987, en la que va tractar el marc jurídic de la família valenciana en l'època foral (de pròxima publicació).
- ⁴⁹ Kertzer, D. i Bretell, C.: «Advances...», p. 96
- ⁵⁰ Chacón, F.: «Notas para el estudio...», on s'analitza la situació a Múrcia, i sobre l'àmbit valencià la conferència donada per Rosa Matalí a Múrcia el 1988: «Iniciación a la situación hereditaria y matrimonial en la Valencia del seiscientos».
- ⁵¹ La situació legal ha sigut estudiada per Honori García García que té articles publicats al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Lluís Abadía sobre dret català. També és interessant el resum de la situació jurídica que presenta E. Gacto: «El grupo familiar de la Edad Moderna en los territorios del Mediterráneo hispánico: una visión jurídica» i d'A. Simon: «La familia catalana en el Antiguo Régimen». Ambdós es troben a *La familia en la España mediterránea: ss. XV-XIX*, Crítica, Barcelona 1987, pp. 36-94. Caldria afegir els estudis esmentats en fer referència a la situació jurídica de la dona —veure nota 48.
- ⁵² Ibid. Junt a això cal afegir la conferència donada pel professor Benítez a la Universitat de Múrcia el 1987, de pròxima publicació, i l'estudi de P. Pla: «Familia y matrimonio en la Valencia moderna. Apuntes para su estudio» a *La familia en la España mediterránea, ss. XV-XIX*, Crítica, Barcelona 1987, pp. 94-128.
- ⁵³ Gacto, E.: «El grupo familiar en la Edad Moderna...».
- ⁵⁴ Ferrer, Llorenç: «Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVII» a *Primer Congrés d'Història Moderna*, vol. I, Barcelona 1984, pp. 361-369, i «Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle

- XVIII» a *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica. III Jornades d'estudis locals*, 1985, Institut d'estudis balearics, pp. 63-71.
- ⁵⁵ Castaño Díaz, J. A.: «El campesinado alicantino del Antiguo Régimen a través de los contratos matrimoniales» és una comunicació presentada al *II Col·loqui d'Història Rural*, Barcelona 1986; Matalí, Rosa: «Iniciación a la situación hereditaria...», Murcia 1988; Dubert, Isidro, *Los comportamientos de la familia urbana...*
- ⁵⁶ Spuddford, M.: «Peasant inheritance customs and land distribution in Cambridgeshire from XVIth to the XVIIIth centuries» a *Family and inheritance: Rural society in western Europe. 1200-1800*, Cambridge University Press 1976, pp. 156-176.
- ⁵⁷ Chacón, F.: «Notas para el estudio...» i Hurtado, José: «Aproximación a la familia española...»
- ⁵⁸ Torno a fer referència als estudis de Rafael Benítez i Fernando Andrés i als de Rosa V. Matalí esmentats en la nota 20 del present estudi.
- ⁵⁹ Vid. Matalí, R. V.: «La dinámica de la propiedad...», junt amb els treballs esmentats a la nota anterior i la conferència del professor Benítez realitzada a Múrcia el 1987 on es fa una síntesi dels resultats obtinguts fins ara.
- ⁶⁰ Vid. Chacón, F.: «Notas para el estudio...»; Casey, J. i Bernard Vicent: «Casa y familia en la Granada del Antiguo Régimen» a *La familia en la España mediterránea*: ss. XV-XIX, p. 210; Matalí, R.: «Estudio de las transmisiones...» i «Iniciación a la situación...»; Kertzer, D. i Bretell, C.: «Advances...», pp. 97 i ss.
- ⁶¹ Sánchez i González, M.: «La familia rural al Vallès, ss. XVII-XVIII» a *La familia a la Catalunya de l'Antic Règim, L'Avenç* n. 66, 1983, pp. 68-72.
- ⁶² Vogler, Bernard: «Les testaments strasbourgeois et l'histoire sociale au XVIIIe siècle» a *Actas del II Congreso de Metodología Histórica aplicada. La documentación notarial y la Historia*, Santiago 1984, 94-103.
- ⁶³ Grant, D.: «Rural household...»
- ⁶⁴ Ferer, Llorenç: «Familia, herencia y matrimonio...»
- ⁶⁵ Matalí, R.: «Iniciación a la situación...»
- ⁶⁶ Stone, L.: *The family sex and...* i Testón Núñez, I.: *Amor, sexo y matrimonio...* En ambdós s'analiza la situació dels matrimonis clandestins.
- ⁶⁷ Flandrin, J. L.: *Orígenes de la familia...*; Goody, J.: *La evolución de la familia...*, pp. 121 i ss.; Stone, L.: *The family sex and marriage...* pp. 109 i ss.; Burgiere, A.: «The formation of couple», a *Journal of family History*, vol. 12, n. 1-3, 1987, pp. 39-53.
- ⁶⁸ És interessant l'estudi que sobre el tema realitza Isabel Testón a *Amor, sexo y matrimonio...* i Ángeles Hernández Bermejo en la seva tesi doctoral: *La familia*

extremeña en los tiempos modernos, Univ. de Extremadura 1987 (inèdit), junt al treball de Burgiere, A.: «The formation...»

- 69 Ferrer, Llorenç: «Pagesia i sistema...» i «Familia, herencia y matrimonio...».
- 70 Ibid.
- 71 Chacón, F.: «Notas para el estudio...»; Gacto, E.: «El grupo familiar de la Edad Moderna...».
- 72 Matalí, R.: «Iniciación a la situación hereditaria...».
- 73 Chacón, F.: «Notas para el estudio...»; Hernández Bermejo, A.: «La familia extremeña...»; Matalí, R.: «El estudio de las transmisiones...» i «Iniciación...». En tots els estudis citats es fa una reflexió sobre el que ha aportat cada un dels membres de la nova parella al matrimoni.
- 74 Matalí, R.: «Iniciación...». En aquest anàlisi s'estudien els components de les dots per grups socials junt amb clàusules si n'hi hagués.
- 75 Laslett, P.: *El mundo que hemos perdido...*, pp. 41 i ss.
- 76 Houston, R. A.: «Marriage formation...», p. 218 i ss.
- 77 Les notícies sobre endogàmia les trobem en tots els estudis consultats per aquesta ponència sobre les zones de l'Estat espanyol.
- 78 Aquest aspecte ha estat observat tant per Llorenç Ferrer en les seves investigacions com per mi mateixa en els estudis que he realitzat pel País Valencià.
- 79 Casey, J. i Bernard Vicent: «Casa y familia en la Granada...», pp. 202 i ss.
- 80 Ferrer, Llorenç: «Familia, herencia y matrimonio...»; «Pagesia i sistema...».
- 81 Houston, R. A.: «Marriage formation...», pp. 220 i ss.
- 82 Ferrer, Llorenç: «Familia, herencia...»; «Pagesia i sistema...»; «Casament i reproducció social...».
- 83 El 1981 s'edità a *Historia 16*, n. 57, un dossier sobre la família a Espanya on participaren entre altre R. García Cárcel i J. Casey: «La familia en España: ss. XVI-XVIII». Poc després apareix un altre dossier referit a la situació a Catalunya en el que torna a participar R. García Cárcel: «La familia a la Catalunya de l'Antic Règim», *L'Avenç*, n. 66, 1983. El 1979 Francisco Chacón obtingué un premi d'investigació amb l'obra *Los murcianos del s. XVII: evolución, familia y trabajo*, que no serà publicat fins l'any 1986. Dins el *II Coloquio de Metodología histórica aplicada*, celebrat a Santago el 1982, ja es presenten articles d'investigacions en aquest sentit.
- 84 Vid. Testón Núñez, I.: *Amor, sexo...*; Hernández Bermejo, A.: *La familia extremeña...*; Rodríguez Sánchez, A.: «Un modelo metodológico: las cartas de dote en Extremadura» a *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada. La*

documentación notarial en la Historia, Santiago 1984, pp. 165-176; Cáceres: *población y comportamientos demográficos en el s. XVI*, Cáceres, Caja de Ahorros y Monte de Piedad, 1977.

- ⁸⁵ Dins l'àmbit rural cal fer menció dels treballs de Pérez García, J. M.: *Un modelo de sociedad rural del Antiguo Régimen en la Galicia Costera*, Santiago 1979 i Barreiro Mallón, B.: *Jurisdicción de Xallas en el s. XVIII: población, sociedad y economía*, Santiago 1977, entre molts d'altres treballs i en l'àmbit urbà el bon treball de I. Dubert, *Los comportamientos...*, que és un primer apropament a la situació de Santiago durant la centúria del set-cents.
- ⁸⁶ Als estudis de Francisco Chacón i José Hurtado esmentats al llarg d'aquesta ponència cal afegir Chacón, Hurtado, Rodríguez, Sancho i Viñals: «Contribution a l'histoire de la famille dans les pays de la méditerranée occidentale. 1750-1850» a *Annales de Démographie Historique*, p. 169 entre molts altres treballs.
- ⁸⁷ Chacón, F. ed.: *Familia y sociedad en el Mediterráneo Occidental. Siglos XV-XIX*, Universidad de Murcia 1987. També cal fer menció del llibre sobre la família e l'Espanya mediterrània que ha editat Crítica al 1987 i en el que participen Chacón, García Cárcel i Casey entre altres investigadors d'altres zones de l'Estat.
- ⁸⁸ Sobre Catalunya han estat Lalinde Abadía i A. Simon per mitjà dels seus estudis els que ens han donat a conèixer la situació. Sobre el País Valencià els estudis de Honorio García, Rafael Benítez i el de R. Matalí de primera aproximació i Ángeles Belda: *El régimen matrimonial de los bienes en los Furs de Valencia*, Cosmos, Valencia 1965.
- ⁸⁹ V.V.A.A.: «La família a la Catalunya de l'Antic Règim», *L'Avenç* n. 66, Barcelona 1983.
- ⁹⁰ Ferrer, Llorenç: «Familia, herencia...»; «Pagesia i sistema...»; «Casament i reproducció...».
- ⁹¹ Torrents, Àngels: «Trabajo y estructura familiar en una villa papelera catalana durante el s. XVIII», Conferència donada a Múrcia el 1988.
- ⁹² Terrades, Ignasi: *El món històric de les masies*, Barcelona, Curiel 1984 i Bestard, J. i Contreras: «Algunas reflexiones...»
- ⁹³ Carbonell, M.: «El treball de les dones...»; Soló, R. i Gil, C.: «Família i condició social de la dona a la Catalunya moderna» a *Més enllà del silenci*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 93-112; Gil Ambrona, A.: «La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII» a *Manuscrits*, Maig 1985.
- ⁹⁴ Tilly, L. A.: «Women's history...»
- ⁹⁵ Vid. els estudis citats a la nota 20. Aquests estudis ens aporten la història d'una mateixa propietat al llarg del temps i com va canviant de propietari junt amb el tipus de transmissió amb el que es realitza, a més de proporcionar-nos informació sobre el temps mig que una propietat es manté en unes mateixes mans i fer referència a unes actes notarial concretes.

- ⁹⁶ Matalí, R.: «Iniciación a la situación hereditaria...» i «Estudio de las transmisiones...»
- ⁹⁷ PLa, Primitivo: «Familia y matrimonio en la Valencia...»
- ⁹⁸ Pérez García, J. M.: «La familia campesina en la huerta de Valencia...» i Castaño Díaz, J. A.: «El campesinado alicantino...»
- ⁹⁹ Llabata Ortiz, T.: *Propiedad y herencia en la villa de Ayora a fines del setecientos*, Tesina llegida a la Facultat de Geografia i Història de València al 1984 (inèdita).
- ¹⁰⁰ Moll, I.: «La estructura familiar del campesinado de Mallorca 1824-1827» a *La familia en la España mediterránea*, Crítica, Barcelona 1987, pp. 212-257 i Jaume Serra: «Postura de la societat mallorquina davant d'algunes pautes sexuals: ss. XVI-XVII» dins l'estudi de les mentalitats.

ROSA MATALÍ
Llicenciada en història

Resumen: la autora realiza una aproximación a la situación de la familia en la Edad Moderna. Tras tratar el tema de las fuentes, analiza más extensamente tres aspectos: el trabajo, la herencia y las estrategias matrimoniales, prestando especial atención al papel jugado por la mujer en la unidad familiar. Finalmente, defiende la necesidad de estudiar de una manera interdisciplinar el presente tema.

Summary: The author makes an approximation to the situation of the family in the Modern Age. After treating the matter of the sources, she analyses in a more extensive form three aspects: the work, the familiar inheritance and the matrimonial strategies, paying especial attention to the role played by the woman in the family unity. Finally, she defends the need to study in an interdisciplinary point of view this theme.